

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.3.03

УДК 349.3

Бєлоусов В. Д.,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0009-0000-5652-4880

ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена з'ясуванню актуального змісту форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до сучасної доктрини соціальної безпеки України. Встановлено, що форми забезпечення соціальної безпеки в сучасній Україні – це правові конструкції, які враховують як існуючі, так і потенційні соціальні ризики та виклики, а також потреби в соціальній сфері населення в цілому та окремих верств суспільства, зокрема. Окрема увага в статті звертається на те, що форми забезпечення соціальної безпеки в сучасній Україні є системним утворенням, а отже відповідні форми підлягають класифікації, що сприятиме більш точному розумінню соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки України. Автором з'ясовано, що наразі можна окреслити чотири основні підходи до класифікації цих форм.

Ключові слова: система соціального захисту, соціальна безпека, соціальна держава, соціальне право, соціальний захист, форми забезпечення соціальної безпеки.

Постановка проблеми. Соціальні гарантії, як соціально-правове явище, є результатом усвідомлення права людини на такі гарантії, а також на потреби забезпечення державою реалізації цього життєво важливого права. При цьому слід зазначити, що для реалізації будь-яких прав і обов'язків (зокрема, й в контексті реалізації державою соціальної функції) характерним є те, що відповідний процес реалізації «безпосереднім чином об'єктивується в конкретних формах, що відображає загальний потенціал реалізації права, котрий неодмінно зводиться, зокрема, до дотримання,

виконання, використання права, а також до правозастосування» [1, с. 75]. У рамках комплексного соціально-правового аналізу гарантій соціального захисту держави можемо помітити, що відповідні гарантії безпосереднім чином забезпечуються загальними правовими формами реалізації прав і обов'язків (насамперед через дотримання, реалізацію (виконання), використання та правозастосування). Поряд із тим, як особливе системне утворення ці гарантії проявляються в конкретних формах діяльності, здійснюються суб'єктами соціального права України, уповноваженими на забез-

печення соціального безпеки держави (при цьому, як на загальнодержавному, так і на місцевому та організаційному рівнях). Як вбачається, означена діяльність є засобом досягнення мети соціального захисту (безпеки), яка передусім передбачає напрями соціального захисту (забезпечення безпеки) населення держави. Тобто, *напрями досягнення мети соціальної безпеки – це, перш за все, форми соціального захисту (забезпечення) населення держави. У зв'язку із цим, актуалізується потреба з'ясування соціально-правової сутності форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наявну наукову літературу можемо помітити, що по сьогодні відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені розкриттю поняття, основних рис, а також структури форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України (або ж держави загалом). Разом із тим, слід констатувати й те, що на сьогоднішній день багатьма українськими ученими вже розкривались ті чи інші аспекти: форм соціального захисту (забезпечення), а також аналогічні їм системні утворення в системі національного соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки держави (серед яких В. В. Безусий [2, с. 74], К. В. Бориченко [3], В. В. Гладкий [1, с. 73-81], Є. П. Омеляненко [4, с. 74-79], Ю. О. Остапенко [5, с. 61], С. М. Синчук [6] та ін.); форм реалізації права (зокрема, М. О. Борисенко [7], О. І. Донченко [8], В. П. Пікуль [9], Д. В. Світовенко [10] та ін.). Відтак, приймаючи до уваги той факт, що форми соціального захисту (забезпечення)

у цілому слід вважати ключовими соціально-правовими напрямами забезпечення соціальної безпеки держави, доходимо висновку, що відповідні наявні наукові напрацювання вітчизняних учених і дослідників можуть становити теоретичне підґрунтя для формування актуальної наукової думки про соціально-правовий зміст юридичної природи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту форм забезпечення соціальної безпеки держави. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) сформулювати визначення поняття «форми забезпечення соціальної безпеки держави»; 2) проаналізувати наявні в науковій літературі способи класифікації видової структури форм соціального захисту (забезпечення); 3) запропонувати ефективну класифікацію актуальних форм забезпечення соціальної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Критичний аналіз наукових підходів до розуміння сутнісного змісту поняття «форми соціального захисту» (також суміжних йому явищ) [1, с. 75; 4, с. 73; 5, с. 61; 7, с. 274-276; 11, с. 115] дозволяє дійти висновку, що формами забезпечення соціальної безпеки держави є опосередковані нормами та принципами права, взаємодіючі між собою складові частини системи соціальної безпеки держави, які виражаються у фактичному прояві діяльності уповноважених суб'єктів із формування, забезпечення, охорони, захисту та відновлення умов соціально безпечного буття людини (груп людей) на території держави шляхом застосування

законодавчо визначених способів соціального захисту, які застосовуються із використанням методів і засобів соціально-захисного характеру.

Слід зауважити, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної держави об'єктивуються в рамках системи соціальної безпеки, будучи ключовим елементом соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки України. Тобто, розглядувані форми, хоча й спрямовуються на об'єктивацію мети та виконання завдань соціальної безпеки (насамперед за рахунок реалізації заходів соціального захисту), не є однорідними, відображаючи таким чином складну природу соціальної безпеки, як особливого соціально-правового явища. З огляду на це, доходимо думки, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної держави складають певну систему, яку можливо комплексно (системно) осмислити на підставі класифікації таких форм. Відтак, приймаючи до уваги різноманітні способи класифікації видової структури форм соціального захисту (забезпечення), що так чи інакше випливають із результатів розвитку концепції реалізації права [12, с. 13], можливо виокремити такі основні підходи до тлумачення структури системи форм забезпечення соціальної безпеки держави:

1) *класифікація форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до структури загальних форм реалізації права (чи реалізації суб'єктивних прав і обов'язків)*. Реалізація прав і обов'язків, як вияв реалізації права, проявляється у конкретних формах, що відображають загальний потен-

ціал реалізації права [1, с. 75]. У цьому контексті структуру системи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України можна логічним чином класифікувати на наступні чотири групи: по-перше, дотримання принципів, норм і стандартів соціальної безпеки; по-друге, виконання вимог принципів, норм і стандартів соціальної безпеки; по-третє, використання соціальних прав, а також гарантій соціальної безпеки; по-четверте, правозастосування у сфері забезпечення соціальної безпеки держави (на макрорівні та мікрорівні формування соціально безпечного співжиття населення та окремих його груп (верств), окремих членів суспільства);

2) *класифікація форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до міри участі держави в заходах соціального захисту*. Серед науковців висловлюється позиція, згідно якої основні форми реалізації суб'єктивних прав (зокрема, й права на соціальну безпеку) можна поділити на дві групи: по-перше, прямі (прості) форми реалізації суб'єктивних прав, що здійснюються без участі держави; по-друге, опосередковані (складні) форми реалізації суб'єктивних прав, що здійснюються за участю держави [13, с. 32]. Однак такий підхід (в силу його очевидної дискусійності) окремими вченими вважається суперечливим, адже неучасть держави в реалізації суб'єктивних прав не завжди є таким в дійсності [див., напр.: 4, с. 82]. Таким чином, в межах класифікації форм забезпечення соціальної безпеки держави залежно від міри участі держави в заходах соціального захисту, можемо виокремити два види таких форм: по-перше, форма

безпосередньої участі держави; по-друге, форма опосередкованої участі держави;

3) *класифікація форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до динамічного вияву діяльності із забезпечення соціальної безпеки держави, що додатково корелюються із формами реалізації права.* У цьому контексті вченими виокремлюються два основних типи форм: по-перше, активні форми, що включають виконання, використання та застосування законодавства; по-друге, пасивні форми, що передбачають дотримання зобов'язаним суб'єктом прав інших суб'єктів [5, с. 62-63]. Однак цей підхід також піддається критиці вченими [1, с. 75] через його неспроможність врахувати гібридні форми, в рамках яких відбувається реалізація суб'єктивних прав шляхом реалізації уповноважуючих норм законодавства. Саме тому, вчені, котрі помітили зазначену ваду в пропонованому підході, удосконалюють його, виокремлюючи поряд із активною та пасивною формами реалізації суб'єктивних прав, також і гібридну (змішану) форму. При цьому слід мати на увазі, що використання уповноважуючих норм законодавства, на думку вчених, «мотивоване бажанням особи, сформованим під впливом психофізіологічного стану особи та оточуючих його обставин, які він оцінює відповідним чином крізь призму власного стану чи перспективного в часі його стану» [1, с. 79]. Таким чином, класифікація форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до динамічного вияву діяльності із забезпечення соціальної безпеки держави, що додатково корелюються із

формами реалізації права, доцільно поділяти на три групи форм: активні форми, а саме виконання та застосування; пасивна форма, яка зводиться до дотримання; гібридна форма, що виявляється у використанні;

4) *класифікація форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до напрямів забезпечення соціального захисту.* Попередні три підходи до класифікації форм забезпечення соціальної безпеки держави засвідчують, що «класифікація цих форм є складним науковим завданням, приймаючи до уваги їх різноманітність та різні критерії, за якими їх можна класифікувати» [12, с. 18]. При цьому найбільше практичне значення має підхід до поділу досліджуваних форм на види, який полягає в узгодженні форм і напрямів забезпечення соціального захисту, що ґрунтується на такій тезі: форми соціального захисту (забезпечення) у цілому є ключовими соціально-правовими напрямами забезпечення соціальної безпеки держави, що закономірним чином окреслюється у вигляді відповідних форм забезпечувальної (соціальної безпеки) діяльності» [12, с. 18-19]. Таким чином, виокремлений нами підхід в якості найбільш ефективного, є підходом, що дозволяє узгодити доктрину соціальної безпеки сучасної України, що по сьогодні перебуває у стані свого становлення, із усталеними підходами до розуміння забезпечення соціального захисту в державі. При цьому слід звернути увагу на те, що в означеному сенсі соціальний захист, як такий, слід розуміти в широку контексті. Вказане складає собою особливу проблему, адже «вченими, котрими до-

сліджується це питання, форми соціального захисту переважно розкриваються фрагментарно, адже ними окреслюються лише окремі вияви діяльності із забезпечення соціального захисту людини, громадянина, верстви населення, населення держави загалом.

Наприклад, В. В. Безусий, розкриваючи форми соціального захисту державних службовців виокремлює матеріальні, соціально-побутові, оздоровчо-рекреаційну та пенсійну форму соціального захисту держслужбовців [14, с. 6]. Схожим чином пропонує розуміти структуру форми соціального захисту працівників прокуратури також Є. П. Омеляненко. На думку вченої ці форми виявляються в певних напрямках забезпечення соціального захисту відповідного кола працівників, а саме у матеріальному, соціально-побутовому, оздоровчо-рекреаційному та пенсійному напрямі соціального забезпечення [4, с. 88]. Тобто, якщо виходити із пропонованих вченими інтерпретацій структури системи соціального захисту (забезпечення) ми закономірно проігноруємо інші надзвичайно важливі напрями забезпечення соціальної безпеки, які не завжди передбачають прямої взаємодії держави і громадянина (приміром, продовольча форма забезпечення соціальної безпеки, як вияв національної безпеки держави, в результаті якого «досягаються соціально безпечні умови співжиття населення, а також життя кожної людини в державі»), або ж припускають її, утім, за участю суб'єкта, якому держава делегувала обов'язки із забезпечення соціальної безпеки громадянина (наприклад, у межах трудової форми соціального захи-

сту таким суб'єктом є роботодавець, а в певній мірі – профспілка, інші організації, об'єднання працівників, передбачені законодавцем, серед яких органи суддівського самоврядування та органи прокурорського самоврядування)» [12, с. 17-18].

Разом із тим, наявний у науковій літературі «усічений» підхід до тлумачення змісту видової структури форм соціального захисту певних суб'єктів (груп суб'єктів) не є помилковим, а навпаки – цілком закономірним, адже авторами розкривається лише спеціальна соціально-правова діяльність щодо забезпечення соціальної безпеки не держави в цілому, а окремих груп населення цієї держави. Тобто, в такому разі, підходи до тлумачення форм соціального захисту, запропоновані В. В. Безусим та Є. П. Омеляненко, фактично вказують на те, яким чином досягається соціальна безпека держави на мікрорівні. Між тим, як ми вже неодноразово зазначали, «забезпечення соціально безпечних умов життя людей на мікрорівні є ключовим фактором досягнення мети соціальної безпеки держави загалом. Наприклад, матеріальний, соціально-побутовий, оздоровчо-рекреаційний та пенсійний напрями забезпечення соціального захисту держслужбовців є важливою умовою забезпечення соціальної безпеки держави у цілому, однак, належний рівень соціального захисту таких професійних публічних службовців не засвідчує належного рівня соціальної безпеки держави в цілому» [12, с. 18].

Таким чином, у межах пропонованого нами підходу необхідно враховувати усі напрями соціального захисту, як способу формування умов соціально безпечного співіснування

населення держави та шляхів задоволення прав і законних інтересів людини у соціальній сфері. З огляду на вказане, доходимо висновку, що «цей скорегований підхід дозволяє виокремити саме соціально-правові форми забезпечення соціальної безпеки держави, що вкрай складно недооцінити у контексті осмислення цієї проблеми в рамках актуальної доктрини соціального права України» [12, с. 18]. Отже, виходячи із класифікації форм забезпечення соціальної безпеки держави у відповідності до напрямів забезпечення соціального захисту, доходимо висновку, що сьогодні структуру системи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України складають такі *основні соціально-правові форми*: форма охорони здоров'я населення (окремих категорій населення та індивідів загалом), як форма забезпечення соціальної безпеки держави; продовольча форма забезпечення соціальної безпеки держави; житлово-побутова форма забезпечення соціальної безпеки держави; освітня форма забезпечення соціальної безпеки держави; матеріальна форма забезпечення соціальної безпеки держави; трудо-правова форма забезпечення соціальної безпеки держави; пенсійна форма забезпечення соціальної безпеки держави; страхова форма забезпечення соціальної безпеки держави; соціалізуюча форма забезпечення соціальної безпеки держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене слід зазначити, що форми забезпечення соціальної безпеки в сучасній Україні постають в якості юридичних конструкцій (хоча є теоретичними конструкціями, вони мають практичне значення, адже доз-

воляють його комплексно розуміти в контексті сучасної доктрини соціальної безпеки держави), які враховують як існуючі, так і потенційні соціальні ризики та виклики, а також потреби в соціальній сфері населення в цілому та окремих верств суспільства, зокрема. Також форми забезпечення соціальної безпеки в сучасній Україні орієнтуються на мету та завдання соціального права, а також об'єктивуються крізь парадигму людиноцентризму, яка спрямовує розвиток держави як соціальної держави (з урахуванням сучасної концепції держави загального добробуту). Означені форми забезпечення соціальної безпеки держави мають бути комплексними, цілісними юридичними конструкціями, які ефективно відображають систему форм соціальної безпеки та загальну можливість реалізації прав і обов'язків, передбачених соціальним законодавством України. Крім того, як основний гарант соціального захисту держава має розробляти та здійснювати соціальну політику таким чином, щоб форми забезпечення соціального захисту в сучасній Україні були водночас об'єктивними та відносно стабільними (проте адаптованими), становлячи відчутні та юридично значимі елементи реальності, які сприяють загальному добробуту населення держави. Форми забезпечення соціальної безпеки в сучасній Україні є системним утворенням, а отже відповідні форми підлягають класифікації. З'ясовано, що наразі можна окреслити чотири основні підходи до їх класифікації, виходячи зі: структури загальних юридичних форм реалізації прав і обов'язків (об'єктивного права загалом); міри

участі держави діяльності із забезпечення соціального захисту населення; динамічного вияву діяльності із забезпечення соціальної безпеки держави, що корелюються із формами реалізації права; напрямів забез-

печення соціального захисту. При цьому найбільш конструктивною наразі є класифікація форм забезпечення соціальної безпеки у відповідності до напрямів забезпечення соціального захисту.

Список використаних джерел

1. Гладкий В. В. Основні типи форм реалізації права працівника на антикорупційну безпеку. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 73-81. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-08.
2. Безусий В. В. Соціальний захист державних службовців в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 430 с.
3. Боряченко К. В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. № 1, Ч. 1. С. 99-104.
4. Омеляненко Є. П. Форми соціального захисту працівників органів прокуратури України: дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2023. 245 с.
5. Остапенко Ю. О. Основні форми реалізації трудових прав працівника. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 60-63. doi:10.32836/2521-6473.2021-2.12.
6. Синчук С. М. Правові ознаки соціальних пілг у сфері соціального забезпечення. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 301-306.
7. Борисенко М. О. Поняття та форми реалізації права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 274-276.
8. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 11, Т. 1. С. 40-42.
9. Пікуль В. П. Форми реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України. *Соціальне право*. 2020. № 3. С. 29-36.
10. Світовенко Д. В. Зміст форм реалізації принципу гендерної рівності працівників. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 125-130. doi:10.32751/2617-5967-2022-04-19.
11. Дяченко О. А. Особливості реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 249 с.
12. Белоусов В. Д. Підходи до розуміння змісту системи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 13-19. doi:10.32751/2617-5967-2023-02-02.
13. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30-33.
14. Безусий В. В. Форми соціального захисту державних службовців в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29), Т. 2. С. 3-7. doi:10.32837/ruuv.v2i4(29).425.

V. Belousov, Candidate of Juridical Sciences
ORCID: 0009-0000-5652-4880

Forms of ensuring social security of modern Ukraine

The article focuses on elucidating the practical content of the forms of ensuring state social security, aligning with the contemporary doctrine of social security

in Ukraine. The author established that forms of ensuring social security in contemporary Ukraine are legal structures that take into account both existing and potential social risks and challenges, as well as the needs of the population at large and specific societal strata, in the social domain. They also consider the objectives and tasks of social law, along with the human-centered paradigm guiding the development of the state as a social welfare state. These forms of state social security provision should be comprehensive, coherently integrated legal constructs, effectively mirroring the system of social security forms and the overall capacity for rights and obligations realization under Ukraine's social law. Moreover, as the primary guarantor of social security, the state must devise and implement social policies in a manner that renders the forms of ensuring social security in modern Ukraine both objective and relatively stable (yet adaptable), constituting tangible and legally significant elements of reality. The article emphasizes that the forms of providing social security in contemporary Ukraine constitute a systemic entity. As such, these forms are amenable to classification, which aids in a more precise understanding of Ukraine's social and legal regime of social security provision.

The author identifies four primary approaches to classifying these forms. The first approach involves categorizing the forms of state social security provision based on the structure of general forms of rights exercise (or the enactment of subjective rights and duties). The second approach classifies these forms with the extent of state involvement in social protection measures. The third approach organizes the forms of state social security provision based on their dynamic manifestation in-state activities for social security provision, further aligned with the forms of rights implementation. The fourth and final approach classifies the forms of state social security provision according to different areas of social protection. Among the various interpretative approaches to understanding the forms of social security provision, the most constructive at present is the classification aligned with the directions of social protection. Within this context, the forms of ensuring social security in the modern state are categorized into several distinct types, including: the public health protection form; the food security form; the housing provision form; the educational form; the material assistance form; the labor law form; the pension form, among others.

Key words: *forms of ensuring social security, social law, social protection system, social protection, social security, welfare state.*